בין צחוקו של אברהם לצחוקה של שרה

וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם שָׂרָה הֲבַת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד: וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו: וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל: וְאֶת בְּרִיתִי אָקִים אֶת יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת: (בראשית פרק יז פסוקים יז-כא).[1]

וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו: וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים: וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן: וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֻמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי: הֲיִפָּלֵא מֵה׳ דָּבָר לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵן: וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי כִּי יָרֵאָה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחָקְתְּ: (בראשית פרק יח פסוקים י-טו).[2]

וַה׳ פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ ה׳ לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים: וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת שֵׁם בְּנוֹ הַנּוֹלַד לוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ שָׂרָה יִצְחָק: וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן שְׁמֹנַת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים: וְאַבְרָהָם בֶּן מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ: וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק לִי: ... וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק: (בראשית פרק כא פסוקים א-ו).[3]

מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור כו – לוקה וצוחק

ארבעה הן שלקו: אחד לקה והיה מבעט, אחד לקה והיה מצחק, ואחד לקה ומבקש אוהבו, ואחד אמר למה הרצועה תלויה הכוני בה. אחד לקה והיה מבעט, זה איוב שלקה ובעט ... והשני שהיה לקה והיה מצחק, זה אברהם, שנאמר: ״ויפול אברהם על פניו ויצחק״ (בראשית יז יז). ולמה היה אברהם דומה?[4] למי שמכה את בנו ונשבע להכותו, אמר ליה: בני, נשבעתי להכותך. אמר ליה: הרשות בידך. היה מכהו סבור שיאמר לו הבן: דיי. כיון שלקה, אמר האב: דיו הכאתו, כך: ״וירא ה׳ אל אברם ויאמר אליו אני אל שדי״ (בראשית יז א), אני הוא שאמרתי לעולמי דיי, אני הוא שאמרתי לנסותך דיי.[5]

---

[1] כך הוא בסוף פרשת לך לך בציווי על ברית המילה בו חוזרת (בפעם הרביעית) הבטחת הקב״ה לאברהם לארץ ולזרע. כאן גם האזכור הראשון של השם ״יצחק״, כאשר אברהם צוחק בלבו על הבשורה שהוא בן מאה ושרה בת תשעים יזכו לבן משלהם. והקב״ה שיודע מה בלבו של אברהם אומר לו: צחקת, הבן אשר ייוולד לך כהבטחתי, תקרא את שמו יצחק! אז מי הוא שנתן ליצחק את שמו, אברהם או הקב״ה? ועוד, האם דברי הקב״ה הם הסכמה פשוטה (״כאן חתם הקב״ה״) או שמא נזיפה קלה? בהתאם לכך, מה משעות השם ״יצחק״? כך או כך, שלוש פעמים נזכר השם יצחק כבר בסוף פרשת לך לך. אברהם צוחק, וגם מביע בו במקום את המשאלה: ״לו ישמעאל יחיה לפניך״. משאלה שיש בה קורטוב של ספקנות, והכל עובר בשלום.

[2] כך הוא בתחילת פרשתנו, בשורה פעם שנייה, אולי לעודד את אברהם שעפ״י המדרש היה חולה אחרי המילה ואולי לכבודה של שרה, שהרי אברהם כבר ידע. האם סיפר אברהם לשרה את שנאמר לו בסוף פרשת לך לך? ראו גמרא בבא מציעא פו ע״ב שלכל אחד משלושת המלאכים הייתה שליחות משלו: ״מיכאל - שבא לבשר את שרה, רפאל - שבא לרפא את אברהם, גבריאל - אזל למהפכיה לסדום״. הרי לנו במפורש - לכבודה של שרה. אפשר גם לפרש שהיא מצטנעת בפתח האוהל, לא מתערבת בשיח הגברים, אבל מיכאל מגביה קולו והיא שומעת. ומה תגובתה? היא צוחקת בקרבה, ממש מקביל לאברהם שצחק בלבו. אך כאן הקב״ה מתערב מלמעלה (עוקף את המלאכים?) ופונה לאברהם: ״למה זה צחקה שרה״? ומוסיף ואומר: ״היפלא מה׳ דבר?״, מה שמזכיר את דברי הקב״ה לירמיהו: ״הִנֵּה אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵי כָּל בָּשָׂר הֲמִמֶּנִּי יִפָּלֵא כָּל דָּבָר״ (ירמיהו לב כז, ראו דברינו גאולת השדה בענתות בפרשת בהר), ואולי גם את דברי התוכחה של הקב״ה למשה בסיפור המתאווים: ״הֲיַד ה׳ תִּקְצָר עַתָּה תִּרְאֶה הֲיִקְרְךָ דְבָרִי אִם לֹא״ (במדבר יא כג). שרה שומעת דברים אלה, או שמא אברהם אמר לה והיא מכחישה שצחקה. וחוזר מי שחוזר, הקב״ה או המלאך או אולי אברהם, וסונט בה: ״ויאמר לא, כי צחקת״. מה פשר כל זה? מה בין צחוקו של אברהם ובין צחוקה של שרה?

[3] סוף דבר נולד יצחק בשעה טובה ומוצלחת והייתה עדנה וקורת רוח רבה לאברהם ושרה מיצחק בנם יחידם. אברהם נותן לבנו את השם ״יצחק״ ומזדרז לקיים את מצוות המילה. יצחק הוא הראשון בתולדות עם ישראל שנימול לשמונה ימים. בכך, מתחבר קטע פסוקים זה ישירות עם הקטע הראשון שבפרשת לך לך, על דרך ההשלמה וההגשמה. ושרה? היא חוזרת ואומרת: ״צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק לִי״, כאילו באה לומר: מה שאירע בקטע הפסוקים השני בתחילת הפרשה, אירע; אבל אני חוזרת וצוחקת והפעם בשמחה אחת גדולה ובשיתוף, כפי שמפרשים רוב הפרשנים שנראה להלן. בכך מתחבר קטע פסוקים זה לקטע השני שהבאנו שבתחילת הפרשה, על דרך הניגוד. כך או כך, אברהם כאן עם ״יצחק״ שלו ושרה עם ״יצחק״ שלה.

[4] נכון יותר למה היו יחסי הקב״ה ואברהם דומים?

[5] קיצרנו במדרש את הראשון שלקה ובעט הוא איוב (ראו דברינו מה לאיוב בפרשת השבוע) והשמטנו את ״השלישי שהיה לוקה ומבקש מאוהבו - זה חזקיהו, ואת ״הרביעי שאמר למה הרצועה תלויה הכוני בה - זה דוד״. התמקדנו בשני הוא אברהם שלקה ושוב לקה וכל זה לא המעיט את צחוקו (שימו לב לצורת הפועל ״מצחק״ ולא ״צוחק״). אברהם סופג שנים ארוכות של הבטחות לזרע

שכל טוב (בובר) בראשית פרשת וירא כא ו – צחוק של תמיה והשתאות

״ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים״. כל צחוק שנאמר בו באברהם ושרה לשון תימה היא. כי כשאמרו לו לאדם בשורה טובה מופלאת הוא מתמיה, ובתוך התמיה מצחק בפיו, אבל אין שמחה הבאה מן הלב, שנאמר: ״ויפול אברהם על פניו ויצחק״ (בראשית יז יז) - לשון תימה. ״צחוק עשה לי אלהים״ - דבר של תימה עשה לי אלהים, כי בבחרותי לא נתן לי אלהים הריון, ואחרי בלותי נתן לי הריון: ״כל השומע יצחק״ - יתמה לי איך נהיה דבר זה ללדת אשה בת תשעים, וכן: ״ותצחק שרה בקרבה״ (בראשית יח יב) - תָּמְהָה בלבה.[6]

מסכת מגילה דף ט עמוד א – בתרגום השבעים שינו

דתניא: מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב״ה בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. וכתבו לו: אלהים ברא בראשית,[7] אעשה אדם בצלם ובדמות,[8] ויכל ביום השישי וישבות ביום השביעי,[9] ... ותצחק שרה בקרוביה ...[10]

רש"י בראשית יז יז פרשת לך לך – אברהם שמח ושרה לגלגה

״ויפול אברהם על פניו ויצחק״ - זה תירגם אונקלוס ״וחדי״,[11] לשון שמחה, ושל שרה לשון מחוך.[12] למדת שאברהם האמין ושמח, ושרה לא האמינה ולגלגה. וזהו שהקפיד הקב״ה על שרה ולא הקפיד על אברהם.[13]

רמב"ן בראשית פרק יז פסוק יז – צחוק של אמונה ושמחה

״ויפול אברהם על פניו ויצחק״ - תרגם אונקלוס ״וחדי״. וכן הדבר, כי הצחוק פעם יאמר ללעג ופעם לשמחה, כמו: ״משחקת בתבל ארצו״ (משלי ח לא),[14] ״משחקים לפני ה׳ ״ (שמואל ב ו ה).[15] ולפי דעתי שהכוונה בלשון

ולירושת הארץ שלא התממשו - מכות עפ״י המדרש, והוא צוחק כאן עם כל הלב מה פשר צחוק זה כעת בבשורה לבן משרה? להלן נראה את השיטות שצחוקו של אברהם הוא שמחה, כמו שרש״י מפרש: ״שהאמין ושמח״. וכך גם מפרש רד״ק: ״שמח בלבו״. אבל במדרש זה, הצחוק של אברהם נשמע כמו התפרצות והתפרקות רגשית של מי שהיה מצחק אחרי כל מכה ומכה, צחק והמשיך כל העת להאמין, וכעת משהגיעה הרגיעה הוא נופל על פניו וצוחק, צחוק של שמחה מהולה בפליאה ותמיהה: למה כל השנים האלה? למה כל המכות שבדרך? ואין להתעלם מהפסוק, שאמנם לא מובא במדרש זה, דברי אברהם לקב״ה: ״לו ישמעאל יחיה לפניך״.

[6] והמדרש ממשיך שם בדוגמאות שיש גם ״צחוקים״ אחרים במקרא, כגון של ״דבר עבירה״ כמו בישמעאל שהיה ״מצחק״, ובחטא העגל ״ויקומו לצחק״ (ומתעלם מיצחק שהיה ״מצחק״); ויש ״צחוק״ של ״כשחוק״ ויש גם ״לשון בזיון ולעג״, דוגמת: ״שחוק לרעהו אהיה״ באיוב יב ד. והמדרש מסיים שם במיוחדות של הצחוק של שרה עם הולדת יצחק: ״צחוק עשה לי אלהים שמחה יתירה עשה לי הקב״ה, כי נתן לי הריון עם בן זכר״. אבל בקטע לעיל, צחוק של תמיהה המכסה על השמחה בלב פנימה - בעיני שרה עצמה ובעיני סביבתה: ״כל השומע יצחק לי״. מה קבלנו עד כאן? המדרש הראשון מתמקד בצחוק הראשון של אברהם והשני בצחוק האחרון של שרה, ובשניהם מלווה את הצחוק תמיהה, השתאות ופליאה ולא שמענו ביקורת על צחוקים אלה. ומה עם הקטע השני שבראש הדף הלקוח מתחילת פרשתנו? מה עם צחוקה של שרה שלכאורה ננזפה בגינו והיא נדחקת להכחישו?

[7] במקום ״בראשית ברא אלהים״ שאפשר לטעות בו ולומר שאיזה כח ״בראשית״ שברא את אלהים.

[8] במקום נעשה אדם בלשון רבים שיכול לתת מקום לטעות. ראו בראשית רבה ח ח, בדברינו נעשה אדם בפרשת בראשית.

[9] במקום ביום השביעי שנותן מקום לטעות שהייתה מלאכה כלשהי בשבת. ראו דברינו שישה או שבעה ימי בראשית.

[10] קצרנו ברשימת השינויים שעשו שבעים הזקנים בתרגום התורה ליוונית שהם עשרה במספר (ראו מקבילות לסיפור זה בירושלמי מגילה א ט ומכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יד, שם בשל התיקון של שנות השעבוד במצרים). למה שינו את ״בקרבה״ ל״קרוביה״? מסביר רש״י על הדף: ״בקרוביה - שלא יאמר: על אברהם לא הקפיד דכתיב ויצחק, ועל שרה הקפיד, לפיכך כתבו בקרוביה, לומר: אברהם בלבו, והיא אמרה בקרוביה״. חז״ל מתלבטים בפשר הנזיפה לשרה, בעיקר בהשוואה לאברהם שלכאורה לא ננזף, עד כדי חשש ״מה יאמרו הגויים״ כשיקראו את התורה בשפתם (וללא כל הפרשנים והמדרשים)? ועד כדי כך הרחיקו לכת לומר שצחקה בפומבי עם קרוביה מה שבהחלט לא מסתדר עם מבנה הסיפור ויכול אולי לעורר גם שאלות אחרות.

[11] מזכיר את ״יַחַד יתרו״ בתחילת פרשת יתרו, ראו רש״י שם: ״ויחד יתרו - וישמח יתרו, זהו פשוטו״. ויש קשר בין ״חדי״ בארמית ובין ״חדוה״ בעברית.

[12] ״וחייכת שרה״, אונקלוס על פרק יח פסוק יב. ובלשוננו היום אולי גיחך.

[13] אמנם, בהמשך דבריו של רש״י שם עולה שגם אברהם תמה על הבשורה: ״וכך אמר בלבו הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב״ה עושה לי?״, אבל רש״י מדגיש שם: ״יש תמיהות שהן קיימות״, היינו תמיהות שככל שהן נראות בלתי הגיוניות הן עשויות או סופן להתקיים. אז במה גרועה תמיהתה של שרה מתמיהתו של אברהם? המפתח לכך עשוי להיות המילים: ״ותכחש שרה״, אבל בכך אנחנו מקדימים את המאוחר. סוף דבר, רש״י על בסיס תרגום אונקלוס הוא מקור מרכזי להדגשת ההבדל בין צחוקו של אברהם וצחוקה של שרה כפתרון לשאלה שכבר הגמרא במגילה מעלה. כיון שאונקלוס הוא תרגום של התורה לארמית (״מפי רבי אליעזר ורבי יהושע״ מגילה ג ע״א, ראו עוד תרגומים לספרות הקודש שם) ושבעים הזקנים תרגמו ליוונית, מתבקשת השאלה מדוע לא נקטו הזקנים כפתרון של אונקלוס ולא תרגמו את המילה ״צחק״ בכל מקום במשמעות אחרת, מה שבהחלט סביר בתרגום משפה לשפה ומה שאמצו בחום הפרשנים. ראו חידושי אגדות למהרש״א בגמרא מגילה ט ע״א שמתייחס חלקית לשאלה זו. והרוצה להעמיק בפירושו של רש״י יעיין בדברי הרא״ם (רבי אליהו מזרחי) ושאר מפרשי רש״י כאן.

[14] פשט הפסוק במשלי הדן בחכמה איננו בהכרח לגנאי או לגלוג. ראו פירוש אבן עזרא, מצודות ואחרים שם. אבל המדרש (בראשית רבה פה ט) דורש בלשון לגלוג: ״התורה שהיא משחקת על הבריות״. כל הפרק במשלי שם הוא על התורה, עפ״י חז״ל.

[15] בעת העלאת ארון ברית ה׳ מבית אבינדב ע״י דוד ואנשיו. ובאמת השחוק שם לא נגמר בטוב. ראו דברינו פרץ בעוזא.

הזה, כי כל רואה ענין נפלא באדם לטוב לו ישמח עד ימלא שחוק פיו, והוא מה שאמרה שרה (להלן כא ו) ״צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי״. כענין: ״אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רינה״ (תהלים קכו ב). וכן עשה אברהם כאשר נאמר לו זה, שמח ומילא שחוק פיו. ״ויאמר בלבו״ - ראוי זה לשחוק כי הוא ענין נפלא מאד, ״הלבן מאה שנה יולד ואם שרה בת תשעים תלד״ - ולא יהיה זה לשחוק ולשמחה? ויקצר הכתוב בתמיהה כי היא נקשרת במה שאמר ״ויצחק״.[16]

רמב"ן בראשית יח טו – הכל בין שרה לאברהם

ותכחש שרה לאמר - אני תמה בנביאה הצדקת, איך תכחש באשר אמר השם לנביא? וגם למה לא האמינה לדברי מלאכי אלהים? והנראה בעיני כי המלאכים האלה הנראים כאנשים באו אל אברהם, והוא בחכמתו הכיר בהם, ובישר אותו: ״שוב אשוב אליך ולשרה בן״. ושרה שומעת, ולא ידעה כי מלאכי עליון הם, כענין באשת מנוח (שופטים יג ו).[17] ואולי לא ראתה אותם כלל.[18] ותצחק בקרבה - ללעג, כמו ״יושב בשמים ישחק ה׳ ילעג למו״ (תהלים ב ד), כי השחוק לשמחה הוא בפה: ״אז ימלא שחוק פינו״ (שם קכו ב), אבל השחוק בלב לא יאמר בשמחה.[19] והקב״ה האשים אותה לאברהם למה היה הדבר נמנע בעיניה, וראוי לה שתאמין, או שתאמר: ״אמן כן יעשה ה׳ ״.[20]

והנה אברהם אמר אליה: למה צחקת ״היפלא מה׳ דבר״? ולא פירש אליה כי השם גילה אליו סודה. והיא מפני יראתו של אברהם תכחש, כי חשבה שאברהם בהכרת פניה יאמר כן, או מפני ששתקה ולא נתנה שבח והודאה בדבר ולא שמחה. והוא אמר: לא כי צחקת - אז הבינה כי בנבואה נאמר לו כן, ושתקה ולא ענתה אותו דבר.[21] וראוי שנאמר עוד כי אברהם לא גילה לה הנאמר לו מתחילה (לעיל יז יט): ״אבל שרה אשתך יולדת לך בן״. אולי המתין עד שלוח השם אליה הבשורה ביום מחר, כי ידע ״כי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים״ (עמוס ג ז). או מרוב זריזותו במצות היה טרוד במילתו ומילת עם רב אשר בביתו, ואחר כן בחולשתו ישב לו פתח האהל, והמלאכים באו טרם שהגיד לה דבר:[22]

אברבנאל בראשית פרק יח – צחוק פעם שנייה

והנה לא האשים השם יתברך לאברהם כשצחק על היעוד הזה והאשים לשרה ... כי היא היתה הפעם הראשונה מהצחוק והשם יתברך מעביר ראשון ראשון. ואין ספק שהגיד אברהם אז מה שנאמר לו לשרה ... וכן הודיעָה

---

[16] ורמב״ן מסיים שם: ״וצוה אותו וקראת את שמו יצחק, בעבור הצחוק שעשה אברהם, וזה לאות כי היה לאמונה ולשמחה. ואחרי שקרא אותו אברהם כן כאשר צוה ה׳ אותו, אמרה שרה: הכי קרא שמו יצחק כי צחוק עשה לי אלהים״. פירוש זה של רמב״ן בסוף פרשת לך לך עושה גם הוא קפיצה קדימה לצחוק שבפרק כא אחרי הולדת יצחק ולכאורה מתעלם מהקטע השני שהבאנו, הפסוקים בראש פרשתנו בהם ננזפת שרה: ״למה זה צחקה שרה״. גם בפירוש חיובי זה של רמב״ן הכל נראה שפיר וראוי ואין שום הפרש בין הצחוק של שרה לצחוק של אברהם. אז מה לא טוב?

[17] ראו פירוש רבי בחיי בן אשר כאן שמסכם את פירוש רמב״ן ומעצים בתחילת דבריו את השאלה מדוע שרה לא ראתה שהם מלאכים ולא האמינה לדבריהם, והרי חז״ל אמרו בשמות רבה א א ש״אברהם היה טפל לשרה בנביאות״ בהסתמך על הפסוק: ״כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה״ (בראשית כא יב) שנאמר לאברהם.

[18] רעיון זה ששרה לא הכירה בחשיבותם של המלאכים וחשבה שהם אנשים רגילים מופיע כבר ברד״ק בפירושו לבראשית יח יב: ״בלבה צחקה ולעגה לדברי המלאך כי היא לא חשבה שהוא מלאך אלא נביא שבא לבשרה ולעגה לדבריו״.

[19] גם כאן הדגש הוא על ״בקרבה״, בדומה אך שונה מהגמרא במגילה לעיל. אך שוב, גם אברהם לא צחק בפה רק בלבו, אז מדוע ״ותצחק בקרבה״ של שרה חמור מ״ויצחק ויאמר בלבו״ של אברהם? לרגע נראה שרמב״ן הולך בדרכו של רש״י, אבל שימו לב שפירושו מושתת על הפסוק: ״ותכחש שרה״, הכחש הוא העניין. כחש בין מי למי?

[20] במשפט האחרון הזה, שפותח את הפסקה הבאה בפירושו, מציג רמב״ן פשט מעניין שרוב הדו-שיח היה בכלל בין אברהם לשרה. הקב״ה או המלאכים דברו לאברהם: ״למה זה צחקה אשתך״ והוא זה שדיבר אליה. זה עיקר חידושו של רמב״ן כפי שנראה להלן.

[21] שרה מתכחשת לאברהם, לא למלאך או לקב״ה. היא לא יודעת שאברהם יודע מפי המלאך או הקב״ה והיא סבורה שממראה פניה מסיק אברהם שהיא צחקה. או מזה שלא נתנה הודיה. אך כאשר היא מבינה שהאנשים שבשרו לה לא היו סתם אנשים ושאברהם מדבר בשם ה׳, היא שותקת. אז במה חטאה שרה בסופו של דבר? האם כל העניין הוא שוב ׳בינו לבינה׳?

[22] דבר נוסף שמתעכב עליו רמב״ן הוא שאברהם לא הספיק לספר לשרה את התגלות הקב״ה אליו בסוף פרשת לך לך, את הבשורה הראשונה על יצחק. דברים אלה מתחברים לדברים של אבן עזרא (שקדם לרמב״ן) שהמלאכים ״לא באו לאברהם רק לשרה״ (בראשית יחי ג). והרי לנו מעין ראשומון. אברהם מתבשר על ילד שיוולד לו ולשרה ושמו כבר נקבע ״יצחק״ משום שאברהם צחק בסוף פרשת לך לך. הוא לא מספר לשרה את כל החזיון הזה מסיבה זו או אחרת (אבל כן מספר לה כך סביר על מצוות המילה). רפאל בא לרפאות את אברהם, אבל מיכאל בה לבשר את שרה! הבשורה לא נאמרת לה ישירות (ראו הערת רבי בחיי ששרה הייתה נביאה לא פחות מאברהם) והיא לא מנחשת מי האנשים. כשהיא מבינה, היא צוחקת בקרבה, בדומה מאד לאברהם שצחק בלבו. אברהם נשלח לנוף בה למה זה צחקה, שאפשר שזו כבר מעין נזיפה עקיפה גם לאברהם (כפי שנראה במדרש הגדול להלן). שרה מתווכחת אם אברהם, התכחשותה איננה כלפי שמיא או כלפי המלאכים. אין זו הפעם הראשונה שהיא עומדת כנגד אברהם. אבל כשהיא מבינה מי באמת נשלח לבשר לה היא שותקת. אז מה פה בדיוק לא בסדר? האם לכל זה התכוון רמב״ן ובא להוציא מעוקצו של פירוש רש״י או שאנחנו הפלגנו? האם פירוש רמב״ן זה יכול להשלים את פירושו הקודם בפרשת לך לך?

שינוי שמו ושינוי שמה, שכל זה היה מפני לידת יצחק.[23] ולכן עתה כאשר שרה שמעה דברי המלאך, לא היה ראוי לה שתצחק כי כבר שמעה זה מנבואת אברהם. ואם היתה זאת הפעם הראשונה ששמעה זה לא היה ראוי לתופשָׂהּ כמו שלא תפש את אברהם ... וכיון שדברי המלאך היו מסכימים עם דברי השם לאברהם היה לה לחשוב כי דבר ה׳ הוא ... ולכן הוכיחם: ״למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי״.[24]

אור החיים בראשית יח יג – לא האמינה עד שנוכחה

אכן הנכון הוא כי הקב״ה דקדק בדבריו טעם הקפדתו על שרה ולא על אברהם. ותמצא כי אברהם בעת הבשורה צחק, מה שאין כן שרה, לא צחקה בעת שנתבשרה אלא בעת שראתה עדנה, כאומרו: ״ותצחק שרה וגו׳ אחרי בלותי היתה לי עדנה״. הרי זה מגיד כי לא נתאמת אצלה הבטחת הלידה עד שראתה השינוי ועל זה הקפיד ה׳, והוא אומרו למה זה צחקה פירושו על צחוק זה אני מקפיד ולא על צחוק שלך.[25]

המדרש הגדול בראשית יז יח-יט – כל הצחוקים הם לחיוב

״ויפול אברהם ... ויצחק״ – שעשה הדבר צחוק ואמר: ״הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד״. זה אות ופלא בעולם שמאחר המבול לא נתעברה אשה לתשעים שנה ...[26]

״ויאמר אלהים אבל שרה אשתך .... וקראת את שמו יצחק״ – לפי שעשו הדבר צחוק. באברהם כתיב: ״ויפול אברהם על פניו ויצחק״ (בראשית יז יז). ובשרה כתיב: ״ותצחק שרה בקרבה״ (בראשית יח יב). אמר להן הקב״ה: עשיתם הדבר צחוק. חייכם שהוא כשמו יצחק. וכן שרה אומרת: ״צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי״ (שם כא ו).[27]

המדרש הגדול בראשית יח יג – תוכחה לקטן, הגדול כבר ירגיש

״ויאמר ה׳ אל אברהם למה זה צחקה שרה״ – מפני מה מיחה הכתוב בשרה ולא מיחה באברהם, שנאמר: ״ויפול על פניו ויצחק״? אלא ללמדך ששנים שעשו דבר שלא כהוגן והיה אחד מהם גדול, אין ממחין אלא בקטן והגדול מרגיש מאליו.[28]

---

[23] לא ייתכן אומר אברבנאל שאברהם לא סיפר לשרה את כל ההתגלות בסוף פרשת לך לך כולל מצוות המילה, שהרי בהתגלות זו שׂוּנָה שם שניהם, מאברם לאברהם ומשרי לשרה.

[24] פירוש אברבנאל משלים בהפוכה את פירוש רמב״ן. וודאי הוא שאברהם סיפר לשרה את ההתגלות של סוף פרשת לך לך ובישר לה שהם עתידים לחבוק בן, והיא הייתה צפויה להכיר בבשורה שנייה זו מעצם העובדה שדברי המלאכים (בין אם היו אנשים פשוטים או נראים כמלאכים או נביאים) ״מסכימים עם דברי השם לאברהם״. אברהם שלא ננזף בפעם הראשונה כשצחק בלבו, אין זה אלא משום שהיה זה ״הפעם הראשונה מהצחוק, והשם יתברך מעביר ראשון ראשון״. שימו לב לסוף דבריו של אברבנאל (אם לא נפלה טעות בספרים): ״ולכן הוכיחם״ – את שניהם. אחריותו של אברהם אינה פחותה מזו של שרה.

[25] עפ״י פירוש אור החיים הצחוק של אברהם היה נכון וראוי ומשקף שמחה של אמונה בהבטחת הקב״ה. אבל שרה לא צחקה מיד, אלא רק אחרי שהייתה לה עדנה. ראו המדרשים (בראשית רבה מח יד) שבסמוך לבשורה לשרה חזר להיות לה ״אורח כנשים״. ועל זה הקפיד הקב״ה! למה זה צחקה שרה רק עכשיו שראתה שאכן אירע הנס, למה לא צחקה מיד להראות את שמחתה ובטחונה בהבטחת הקב״ה? אור החיים כדרכו מציע פירושים שונים ומיוחדים. כל שלושה הצחוקים היו של שמחה ואמונה והודיה, רק שהצחוק השני של שרה בתחילת פרשתנו, בא לאחר היסוס מה ורק אחרי שנוכחה לדעת שהדברים התחילו לקרות (ולכן היא אומרת ״ואדוני זקן״). וצחוקה של שרה בעת לידת יצחק איננו סותר כלל את צחוקה בתחילת הפרשה. אדרבא, הוא בא הפעם למהר ולהודות בפה מלא ולא בהיסוס. עוד פרשנים מן הסתם נדרשו לנושא שלנו, אך עצור כאן ונחזור למדרש.

[26] וכפי שמציין רמב״ן בפירושו לבראשית יז יז שעיקר הנס והבשורה היו בחידוש הפוריות של שרה יותר משל אברהם: ״אין הפלא בבן מאה שנה שיוליד, כי האנשים יולידו כל ימי היות בהם הליחה בני תשעים ובני מאה גם בדורות האלה, אף כי בימי אברהם שלא עברו מימיו פי השנים. והנה אחרי זה ארבעים שנה הוליד בנים רבים מקטורה״. ויש היום תיאוריות סוציולוגות המכירות בתופעה זו כגון תפקיד הסבתא בגידול הנכדים. ראו בגמרא ערכין יט א: ״סבא בביתא פאחא בביתא, סבתא בביתא סימא בביתא״.

[27] כך בפירושו בפרשת לך לך על הצחוק הראשון של אברהם, ובפירושו לפסוק בפרשת וירא, חוזר המדרש הגדול ומדגיש ששרה ״בלבה צחקה ולא הוציאה מפיה״. הרי לנו שוויון מלא בין צחוקה של שרה וצחוקו של אברהם. ראו איך בדרשה זו משולבים פסוקים מכל שלושה הקטעים שהבאנו בראש הדף: הציווי הראשון בסוף לך לך, הבשורה בתחילת פרשתנו, והולדת יצחק בסוף הפרשה. הכל מתחבר, הכל טוב ונאה, בדומה למדרשים בהם פתחנו, ואין זכר לנזיפה לשרה. מה אומר הקב״ה לשרה ולאברהם? ״עשיתם הדבר צחוק, חייכם שהוא כשמו יצחק״. בלשוננו היום 'לעשות צחוק' הוא ללגלג, אבל לא כאן. כאן זה צחוק חיובי. צחקתם משמחה והשתאות, אומר הקב״ה לאברהם ושרה, יהיה לכם כעת בן שבשמו יזכיר לכם יום יום את השמחה וההשתאות ואת החיים שנתנו לכם לעת זקנה. ומה בכל זאת עם הפסוק בפרשתנו: ״למה זה צחקה שרה״?

[28] כאן מתחבר המדרש הגדול לדיון על צחוקה של שרה בעת הבשורה ומדוע היא ננזפת ואברהם לא. כמדרש מאוחר ומלקט, נוקט המדרש הגדול בשתי הגישות, זו שרואה בצחוק של שרה בתחילת הפרשה בעיה (בעיקר בהשוואה עם הצחוק של אברהם) וזו שמשלבת את כל שלושה הצחוקים לעניין אחד אנושי ופשוט ללא ביקורת, כפי שראינו במדרש הגדול הקודם. כאן עכ״פ, מתמודד המדרש עם צחוקה של שרה בתחילת הפרשה ומציע שבאמת גם אברהם היה ראוי לנזיפה על צחוקו בפרשת לך לך, אלא שחס הכתוב עליו בשעתו ונזף בו דרך שרה בפרשתנו. כמו שנוזפים בילד: איך אתה מתנהג? ומתכוונים גם להורים שלא חנכו אותו כראוי. נזיפה באברהם דרך שרה. בדרך זו הולך גם פירוש חזקוני שמבאר: ״למה זה צחקה - אם תאמר למה לא הקפיד הקב״ה על אברהם כמו שהקפיד על שרה, שהרי כמו כן צחק אברהם! ... אלא משל לאשה חכמה שבאה להוכיח כלתה והוכיחה את בתה

וַה׳ פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ ה׳ לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים: וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת שֵׁם בְּנוֹ הַנּוֹלַד לוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ שָׂרָה יִצְחָק: וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן שְׁמֹנַת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים: וְאַבְרָהָם בֶּן מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ: וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק לִי: ... וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק: (בראשית פרק כא פסוקים א-ו).[29]

אֲשֶׁר כָּרַת אֶת אַבְרָהָם וּשְׁבוּעָתוֹ לְיִשְׂחָק: (תהלים קה ט).[30]

עֹז וְהָדָר לְבוּשָׁהּ וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן: (משלי לא כה).[31]

כֹּה אָמַר ה׳ צְבָאוֹת עֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחֹבוֹת יְרוּשָׁלָם וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ מֵרֹב יָמִים: וּרְחֹבוֹת הָעִיר יִמָּלְאוּ יְלָדִים וִילָדוֹת מְשַׂחֲקִים בִּרְחֹבֹתֶיהָ: כֹּה אָמַר ה׳ צְבָאוֹת כִּי יִפָּלֵא בְּעֵינֵי שְׁאֵרִית הָעָם הַזֶּה בַּיָּמִים הָהֵם גַּם בְּעֵינַי יִפָּלֵא נְאֻם ה׳ צְבָאוֹת: (זכריה פרק ח פסוקים ד-ו).[32]

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: התמקדנו בצחוקה של שרה ובצחוקו של אברהם שנתנו ליצחק, הקרוי גם ״ישחק״ במספר מקומות בתנ״ך, את שמו. שם שמשמעותו: שחוק ושמחה, לצד פליאה ותמיהה על הנס הגדול של פרי בטן לאחר כל כך הרבה שנים. אבל בכך לא עוצר המקרא בפועל צח״ק. בין צחוק אברהם לצחוק שרה כבר מופיע השורש צח״ק אצל לוט: ״וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו״ (בראשית יט יד). ואחרי הולדת יצחק, ישמעאל ״מְצַחֵק״ (שם כא ט), ולא ארכו הימים וגם: ״יִצְחָק מְצַחֵק אֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ״ (שם כו ח), ואשת פוטיפר מאשימה את יוסף: ״רְאוּ הֵבִיא לָנוּ אִישׁ עִבְרִי לְצַחֵק בָּנוּ״ (שם לט יד), ובני ישראל (צאצאי יצחק) קמים ״לְצַחֵק״, במהלך חגיגות עגל הזהב. נראה שאין שֵם של אדם שקיבל כל כך הרבה שימושים במקרא. ועל גלגול השורש צח״ק בתורה, בהזדמנות הבאה בעזרת החונן לאדם דעת והנותן ליעף כח.

וממילא הרגישה כלתה בעצמה. כך אם הוכיח הקב״ה אברהם בפניו היה מתבייש אברהם, אלא הוכיחו מן הצד״. ובעצם, ראינו רעיון דומה בפירושי רמב״ן ואברבנאל לעיל.

[29] חזרנו לפסוקים בהם נולד יצחק בשעה טובה ומוצלחת והייתה עדנה וקורת רוח רבה לאברהם ושרה מיצחק בנם יחידם. ראו כל המפרשים על הצחוק החיובי של שרה כאן שכולו שמחה והודיה. רס״ג: ״צחוק עשה לי – ששון, יצחק – ישמח״. ורש״י: ״יצחק לי – ישמח לי. ומדרש אגדה: הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה נענו עמה ורוב שחוק היה בעולם״. ורמב״ן: ״כל השומע יצחק לי – למלאת פיו ברינה ושחוק בפלא הנעשה לי״. רק רשב״ם ממתן ומחזיר אותנו לצחוק של תימה ותימהון כפי שראינו לעיל: ״צחוק – של שמחה ותימהון״. אולי גם צחוק של שמחה מהולה בחשש וחרדה לגדל בן יחיד לעת זקנה שהוא כל עולמם והם כבר אנשים זקנים לטפל בתינוק. האם צפתה שרה בנבואתה שאכן חייו של יצק לא יהיו רק שמה וצחוקים?

[30] צחוק = שחוק, אמרתם? אכן, לא בכדי מופיע בתנ״ך במספר מקומות ״ישחק״ כשמו של יצחק, ראו גם ירמיהו לג כו, עמוס ז ט ועוד). ׳יצחק׳ הוא כולו צחוק ושחוק של שמחה והודיה, בדומה לפסוק בירמיהו לא ג: ״עוֹד אֶבְנֵךְ וְנִבָּנִית בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל עוֹד תַּעְדִּי תֻפַּיִךְ וְיָצָאת בְּמְחוֹל מְשַׂחֲקִים״, כמו גם שם ל יט: ״וְיָצָא מֵהֶם תּוֹדָה וְקוֹל מְשַׂחֲקִים וכו׳ ״, ובתהלים קכו שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון: ״אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה״. אך כפי שהערנו לעיל, לא כך היו חייו של יצחק-ישחק.

[31] מי היא ששוחקת ליום אחרון? זו שרה שכל פרק לא במשלי ״אשת חיל מי ימצא״ נדרש עליה. ראו תנחומא פרשת חיי שרה סימן ד, בדברינו שרה אשת חיל בפרשה זו. ואם נחזור למדרש הגדול השני לנזיפת אברהם דרך שרה, לחזקוני לנזיפת הכלה דרך הבת, נקבל קריאה מחודשת של הפסוקים על לידת יצחק לעיל - הצחוק השלישי והאחרון. בהבדל בין אברהם לשרה שם. אברהם לא מביע את רגשותיו רק מקיים את ציווי הקב״ה הן במתן השם יצחק והן במצוות המילה – הוא נופל על פניו. שרה לעומת זאת מביעה בגלוי את רגשותיה, גם משתפת את סביבתה, ללא שום מורא או חשש. ננזפה או לא ננזפה בעת הבשורה, כחשה בלבה או גם לאברהם – כעת כולה יצחק וישחק. כולה שמחה והודיה. ושמו יצחק או ישחק נחקק לדורות. ראו דברינו בשבח יצחק אבינו בפרשת תולדות.

[32] ראו פירוש מצודת דוד על פסוקים אלה: ״כי יפלא - רוב הטובה שיהיה אז אשר יפלא בעיני שארית העם, הנה באמת גם בעיניי יפלא. רוצה לומר, עם שאני עושה נפלאות גדולות אשר אינם ידועים לבני אדם עד שהנפלאות הידועות כמוהם כאין למולם, עם כל זה הפלא שאעשה לעתיד יהיה נחשב גם בעיני לפלא. כי גדול יהיה מכל הפלאים הידועים והנסתרים״. ואנו רק נוסיף: ״אז יימלא שחוק פינו״ שזכינו לראות ברחובות ירושלים זקנים וזקנות מאריכים ימים, יושבים ומתבוננים בילדים ובילדות המשחקים ברחובותיה. ״היפלא מה׳ דבר?״ ננזפת שרה אמם של כל הזקנים והילדים הצוחקים והמשחקים, המשתאים והמתבוננים. וכאן כביכול הקב״ה בכבודו ובעצמו אומר: לעתיד לבוא, גם בעיניו כביכול ייפלא הנס הגדול הזה שאנו זוכים לראות יום יום וכבר חדלנו להתפלא כי פשוט הדבר בעינינו.